संविधानसभाको बहसका लागि

जानकारीपत्र

साउन २०६३

परिचय

विगत २३८ वर्षदेखि नेपालको राजनीतिक इतिहास संकटग्रस्त रह्यो। देशको राजनीति परिवार विशेषको निरंकुशताबाट विकसित भएकाले नेपाली जनताले राजनीतिक मूलधारबाट विमुख रहनुपर्‍यो। दमन र उत्पीडनका बाबजुद पनि जनताले देशको राजनीतिमा सहभागिता खोज्दै २००७ सालदेखि संविधानसभाको माध्यमबाट राजनीतिलाई दिशानिर्देश गर्ने पहल गर्दै आएको भए तापनि निरंकुश राजतन्त्रको षड्यन्त्रबाट सफल हुन सकेन।

तर, २०६३ सालको जनआन्दोलन भागरू२ पछि भने देशलाई राजनीतिक प्रयोग भूमिको ुपमा बर्बादी गर्दै आएको राजसंस्थालाई यसपटक संविधानसभाको माध्यमबाट डराख्ने- वा डहटाउने- भन्ने निष्कर्ष निकाल्ने अवसर प्राप्त भएको छ । यसपटक राजा पनि अु कुनै विकल्प नपाएपछि संविधानसभामा आउन बाध्य पारिएका छन् । त्यसैले विद्यमान संकट समाधानको लागि संविधानसभालाई सबैतिरबाट सहयोग पुघ्याएर सफल बनाउनुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको छ ।

अहिले राज्यले आगामी चैत मसान्तभित्र देशमा संविधानसभाको निर्वाचन गर्ने निर्णय गरिसकेको छ । अधिकांश नागरिकका लागि डसंविधानसभा- नौलो विषय भएकाले बुझ्न कठिन भइरहेको छ । त्यसैले संविधानसभाका बारेमा थोरै भए तापनि बुझ्न र यसका बारेमा डसाझा बुझाइ- को विकास गर्न आरूआफ्नो क्षेत्रबाट यसबारेमा बहस, छलफल र संवादको थालनीलाई अगाडि बढाउनको लागि प्रो पब्लिकको असल शासन कार्यक्रमको तर्फबाट यो डसंविधानसभाको बहसका लागि छोटो जानकारीपत्र- तयार गरेर यहा”को हातसम्म पुघ्याउने प्रयास गरिएको छ ।

आदरणीय पाठकहुले यसलाई संविधानसभाको बारेमा तयार गरिएको डतत्कालको साथी- को ुपमा ग्रहण गरेर स्वीकार्नुहुनेछ भन्ने आशा लिइएको छ । यसको आगामी संस्करणलाई थप जानकारीमूलक बनाउनको लागि यहा”बाट अमूल्य सुझाब तथा प्रतिक्रियाको अपेक्षा राखिएको छ ।

> “संविधानसभा” नौलो विषय भएकाले बुझ्न कठिन भइरहेको छ ।

संविधान के हो ?

विद्वान प्राध्यापक डायसीले डदेशको सार्वभौमसत्ता कसमा निहित छ र कसरी त्यसको प्रयोग गरिन्छ भन्ने तत्थ्यलाई

यसपटक संविधान-सभाको माध्यमबाट राजसंस्थालाई “राख्ने” वा “हटाउने” भन्ने निष्कर्ष निकाल्ने अवसर प्राप्त भएको छ ।

स्पष्ट पार्ने नियमहुको प्रणाली नै संविधान हो ।- भनेका छन् । साथै संविधानलाई देशको मूल कानुन मान्दै आइएको छ । समय परिवर्तनस”गै संविधानलाई देशको सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक प्रणालीको प्रतिबिम्बको जनघोषणापत्रको रूपमा पनि लिने गरिएको छ ।

संविधान निर्माण गर्ने प्रक्रिया कस्तो हुन्छ ?

अहिलेसम्म संसारमा संविधान बन्ने तीनवटा मोडेल देखिएका छन् : (१) शासक वर्गले आफैंले निर्माण गरी स्वीकृत गर्ने र लागू गर्ने संविधान । (२) शासक वर्गको संस्थापन पक्षस”ग असहमत पक्षले गरेको विद्रोह निर्णायक हुन नसकेपछि आन्दोलनकारी शक्तिहुको प्रतिनिधित्वमा बनेको संविधान । (३) लामो राजनीतिक विद्रोहबाट राज्यसत्ता परिवर्तनपछि निर्माण हुने संविधान । यसरी संविधान निर्माण गर्ने विभिन्न प्रक्रियाको अवलम्बन गरिएका छन् । यीमध्ये संविधानसभा, संविधान सुझाव आयोग, संविधान निर्माण समिति तथा संवैधानिक सम्मेलन आदि उदाहरणका रूपमा रहेका छन् । अहिलेसम्म संविधान निर्माण गर्ने विभिन्न प्रक्रियाहुमध्ये संविधानसभाले निर्माण गरेको संविधान बढी प्रगतिशील र लोकतान्त्रिक संविधान मानिएको छ । संविधानसभाका अधिकांश निर्वाचित वा मनोनीत सदस्युहले आफ्नो दलको पूर्वाग्रह सा”धेर संविधान निर्माण गरे भने जनविरोधी र अलोकतान्त्रिक संविधान निर्माण हुन सक्ने भएकाले संविधान निर्माणको प्रक्रियामा आमजनताले चासो राख्नुपर्दछ । त्यसैले नागरिक समाजका अगुवाहुले संविधानसभाको बारेमा साझा बुझाइको विकास गर्न समयमै जनचेतना फैलाउनको लागि संविधानसभाको गठन प्रक्रियादेखि नै चनाखो भएर नागरिकलाई यस विषयमा जागुक गराउनुपर्दछ ।

असल संविधानमा हुनुपर्ने तत्त्वहरू के के हुन् ?

संविधान विशेषगरी सरकार र जनताको शक्तिको प्रयोगलाई अनुशासित गर्ने दस्तावेज भएकाले यसलाई स्पष्ट अधिकारको प्रयोग र कर्तव्यको पालना गर्ने निर्देशिकाको रूपमा हेरिन्छ । संविधानमा सबै नियम समेट्न सकिन्न । साथै मूलभूत कुराहु पनि छुटाउन सकिन्न । त्यसैले संविधान राज्यको मूल कानुन मानिन्छ जसबाट सबै कानुनहु निसृत हुन्छन् । यहाँ असल संविधानमा हुनुपर्ने केही अनिवार्य तड्ववहु दिइएका छन्:

- संविधानमा व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाको अधिकार स्पष्ट उल्लेख भएको हुनुपर्दछ । त्यसैले संविधान निर्माणकै क्रममा एकले अर्काको अधिकार क्षेत्रमा हस्तक्षेप हुन नसक्ने गरी शक्तिको पृथकीकरण संविधानमा स्पष्ट उल्लेख भएको हुनुपर्दछ ।
- संविधानमा लेखिएका कुराहु दोहोरो अर्थ लाग्ने खालको हुनुहु”दैन । साथै यसमा लेखिएका कुराहु एकअर्कामा बाझिनु पनि हु”दैन ।
- राजनीतिमा वैकल्पिक बाटाहु बन्द भए भने समस्या तीव्रुपमा जटिल बन्दै जान्छ । त्यसैले राजनीतिक जटिलताबाट देशलाई बचाउनको लागि संविधान परिवर्तनशील हुनुपर्दछ । संविधान तत्कालिन समाज र समयसापेक्ष हुन सकेन भने जनताले विद्रोह गर्ने स्थिति सिर्जना हुन्छ । यद्यपि संविधान कठोर हुनुहु”दैन तर संविधान ज्यादै लचिलो भयो भने पनि पटकपटक परिवर्तन गर्नुपर्ने समस्या आइरहन्छ । त्यसैले संविधान लेखि”दाको अवस्थामा नै व्यापक अभ्यास गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।
- न्यायपालिका स्वतन्त्र नभएमा देशमा न्यायिक अराजकता उत्पन्न हुन्छ । त्यसैले संविधानमा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गरिएको हुनुपर्दछ ।
- संविधानमा नागरिकको आधारभूत मौलिक हकको प्रत्याभूति हुनुपर्दछ । सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक एवं राजनीतिक अधिकारलाई मौलिक हकको रूपमा उल्लेख हुनुपर्दछ । यस्तो हक अहरणीय हुनुपर्दछ ।
- संविधान छोटो आकारको भए तापनि राज्यसञ्चालनको आधारशीला स्पष्ट भएको राम्रो दस्तावेज मानिन्छ । जसमा भविष्यमा बन्ने ऐन, नियमहु को निर्माण प्रक्रियालाई निर्धारित गर्ने आधारहु स्पष्ट कोरिनुपर्दछ ।
- संविधान आकारमा छोटो भए तापनि राजनीतिक, आर्थिक र

संविध
सभाम
व्यक्ति
सहभा
रह
भएक
यसलाई
भनिए
हो

सामाजिक व्यवस्थाको सुनिश्चित गर्नका लागि सरकार र जनताबीचको सम्बन्ध सुमधुर बनाउने स्पष्ट तड्डवह समाविष्ट भएको हुनुपर्दछ । संविधानमा राखिने विषय, चयन गरिने शब्द र वाक्य गठन संक्षित हुनुपर्छ तर यसमा पूर्ण स्पष्टता हुनुपर्दछ । संविधानमा राज्यव्यवस्था सञ्चालनका लागि चाहिने आवश्यक कुराह छुटाउनु हु"दैन ।

संविधानसभा के हो ?

संविधानसभा भनेको देशको संविधान बनाउनका लागि जनताले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष मतदानबाट निर्वाचित प्रतिनिधि्रारा संविधान निर्माण गर्ने सभा हो । अर्को अर्थमा देशको मूल कानुनको ूपमा रहने संविधान निर्माण गर्न राष्टिझयस्तरमा गठन गरिएको निकायलाई ङसंविधानसभा- भनिन्छ । अनि, जनताले आफूलाई शासन गर्न आफैं्रा विधि बनाउने प्रक्रियालाई पनि संविधानसभा भनिन्छ । यो अस्थायी प्रकृतिको भए तापनि यसलाई संविधान निर्माण गर्ने एक राष्टिझय अंगको ूपमा स्वीकार गरेको पाइन्छ । यस्तो सभाको उद्देश्य देशको संविधान निर्माण गर्नु रहेको हुन्छ । संविधानसभामा धेरै व्यक्तिको सहभागिता रहने भएकोले यसलाई ङसभा- भनिएको हो । यस्तो सभामा कति सदस्य संख्या रहनुपर्छ भन्ने कुनै निश्चित मापदण्ड अहिलेसम्म बनेको छैन । तर यसलाई देशको तत्कालीन भौगोलिक, राजनीतिक, सामाजिक र आर्थिक स्थितिको आधारमा निर्क्यौल गर्न सकिन्छ । साथै संविधानसभामा रहने व्यक्ति ङनिर्वाचन- वा ङमनोनयन- कुन पद्धतिको आधारमा छानिने हो भन्ने कुराको पनि निश्चित नियम छैन । तर विश्वमा भएका अभ्यास हेर्दा निर्वाचन पद्धतिबाट छानिएका सदस्यहु्रारा निर्मित संविधान बढी स्थायी र प्रभावकारी भएको पाइएको छ । मनोनयन पद्धतिबाट छानिएका व्यक्ति्रारा निर्मित संविधानको वैधतामाथि प्रश्न उठ्ने सम्भावना प्रबल रहन्छ । त्यसैले संविधानसभालाई विशुद्ध राजनीतिक प्रकृतिको आम सहमतिको दस्तावेज बनाउनको लागि प्रत्यक्ष निर्वाचन पद्धतिलाई अपनाउनु राम्रो मानिन्छ । प्रत्यक्ष निर्वाचन पद्धतिबाट गठन गरिने संविधानसभाले निर्माण गरेको संविधानले नागरिकबाट वैधानिकता प्राप्त गर्दछ ।

यान-
धेरै
हरूको
गिता
ने
कोले
"सभा"
एको
।

नेपालमा संविधानसभा किन ?

२०४७ सालको संविधान कार्यान्वयनमा आएको केही वर्षपछिदेखि नै जटिल बन्दै गएको देशको राजनीतिक समस्या तत्कालीन संविधानको संरचनाबाट हल हुन सकेन । त्यसैले अहिले संविधानसभा चाहिएको हो । राज्य व्यवस्थाको निर्धारण गर्दा राज्यको स्वुप जस्तै ङएकात्मक-, ङसंघात्मक- वा ङगणतन्त्रात्मक- कस्तो हुने, जनतामाथि कसले कसरी शासन गर्ने, नागरिकको अधिकार र कर्तव्य के हुने, कानुन कसले कसरी बनाउने, न्याय कसले कसरी प्रदान गर्ने, राज्यको स्रोत र साधनको बा"डफा"ड कसरी गर्ने, निजामती कर्मचारी, सेना तथा प्रहरीको व्यवस्थापन कसरी गर्ने, राष्टझको आयव्यय र वैदेशिक नीति कसले कसरी सञ्चालन गर्ने, अधिकार र कर्तव्यको स्थिति कस्तो हुने, राष्टिझय झन्डा, राष्टिझय गान तथा राष्टिझय निसाना कस्तो हुने भन्ने कुराको निर्क्योल संविधानसभाले गर्नुपर्ने हुन्छ ।

यसका लागि देशमा विद्यमान संविधानमा समसामयिक संशोधन र परिवर्तन गरेर पनि नयाँ संविधानको निर्माण गर्न सकिन्छ । तर संविधानसभाको गठन गरेर समयसापेक्ष संविधान निर्माण गर्दा जनताको सार्वभौमसत्तासहितको संविधान निर्माण हुनुका साथै ङआफ्नो लागि आफैंले बनाएको आफ्नो संविधान- प्रति अपनत्व र स्वामित्वको भावना घनिभूत हुने भएकाले अबको नयाँनेपाल निर्माणका लागि संविधानसभा अपरिहार्य भएको छ ।

संविधानसभाको स्वरूप कस्तो हुनुपर्छ ?

संविधानसभाको स्वुप कस्तो हुनुपर्छ भन्ने बारेमा पनि अब बहसको थालनी हुनुपर्छ । किनभने संविधानसभालाई ज्यादै ठूलो आकारमा निर्माण गरियो भने राज्यको स्रोतले भ्याउन सक्दैन । वर्तमान संसद्मा २०५ जना सांसदहु रहेका छन् । यो अन्य मुलुकको दा"जोमा ज्यादै ठूलो संख्या हो । करिब एक अर्ब जनसंख्या भएको देश भारतीय लोकसभाको सदस्य संख्या ५४५ रहेको छ । त्यसैगरी १२ करोड जनसंख्या भएको बंगलादेशको संसद्मा ३३० जनामात्र सांसद रहेका छन् भने १३ करोड जनसंख्या भएको पाकिस्तानको नेसनल एसेम्बलीको सांसद संख्या जम्मा ३४२ जनामात्र रहेको छ । यो अनुपातलाई मनन् गर्ने हो भने करिब दुई करोड ५० लाख जनसंख्या भएको नेपालमा २०५ जना सांसदको संख्यालाई

जनताले आफूलाई शासन गर्न आफैंद्वारा विधि बनाउने प्रक्रियालाई पनि संविधानसभा भनिन्छ ।

"आफ्नो लागि आफैंले बनाएको आफ्नो संविधान" प्रति अपनत्व र स्वामित्वको भावना घनिभूत हुने भएकाले अबको नयाँ नेपाल निर्माणका लागि संविधानसभा अपरिहार्य भएको छ ।

ज्यादै ठूलो मान्न सकिन्छ । त्यसैले यसलाई घटाएर आगामी संविधानसभाको चुनावमा देशको भौगोलिक विभाजन र जनसंख्याको आधारलाई मापदण्ड मानेर सदस्यसंख्या निर्धारण गर्नुपर्ने माग जनताबाट उठ्नुपर्ने देखिन्छ । यसरी जनसंख्याको अनुपातलाई मापदण्ड बनाएर समावेशी संविधानसभाको गठन गर्नुपर्ने कुरामा नागरिकको गम्भीरता देखिनुपर्दछ ।

अबको संविधानसभा कसरी बन्नुपर्छ ?

विगत दशकौंदेखि निरंकुश राजाले दिएको संविधानलाई नै नेपाली जनताको संविधान भन्नुपर्ने बाध्यता थियो । तर २०६३ सालको ऐतिहासिक जनआन्दोलनपछि जनताले आफ्नो संविधान आफैं निर्माण गर्ने अवसर प्राप्त गरेका छन् । त्यसैले अब नेपाली समाजमा संविधानसभाको लागि निम्न विषयमा केन्द्रित भएर राष्टि्रय बहसको थालनी गर्नुपर्ने बेला आएको छ:

- ङप्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष- कस्तो मतदान प्रणालीद्वारा संविधानसभाको छनोट गर्ने हो ?
- संविधानसभाको ङनिर्वाचन वा मनोनयन- प्रक्रिया कस्तो अपनाउने हो ?
- संविधानसभाभन्दा अघि नै राजतन्त्रको छिनोफानो गर्न जनमत संग्रहमा गर्ने हो कि ?
- संविधानसभाद्वारा संविधान निर्माण भएपछि पुन: जनमत संग्रह गर्नुपर्ने हो कि ?
- संविधानसभाको लागि अधिराज्यभर निर्वाचन गराउने हो कि ?
- भौगोलिक क्षेत्रको आधारमा निर्वाचन गराउने हो कि ?
- वर्तमान निर्वाचन क्षेत्रलाई नै निर्वाचन क्षेत्र मान्ने हो कि ?
- निर्वाचन क्षेत्र सम्पूर्ण जनसंख्याको आधारमा छनोट गर्ने हो कि ?
- निर्वाचन क्षेत्र स्थानीय जनसंख्याको आधारमा छनोट गर्ने हो कि ?
- विभिन्न जातजातिको प्रतिनिधित्वका लागि विशेष निर्वाचन क्षेत्र गठन गर्ने हो कि ?
- निर्वाचन क्षेत्र जाति विशेष प्रतिनिधिका आधारमा छनोट गर्ने हो कि ?
- निर्वाचन क्षेत्र विशेष समूहको लागि निश्चित कोटा छुट्याउने हो कि ?
- बहुमतीय प्रणालीअन्तर्गत छनोट गर्ने हो कि ?
- समानुपातिक आधारमा छनोट गर्ने हो कि ?
- समानुपातिक निर्वाचन पद्धतिअन्तर्गत ङबन्द सूची वा खुला सूची- पद्धति अवलम्बन गर्ने हो कि ?
- संविधानसभामा सदस्य संख्या कति हुने हो तोकिनुपर्ने हो कि ?
- संविधानसभाको सदस्यको उमेर कति हुने हो निर्धारण गर्नुपर्ने हो कि ?
- मतदाताको उमेर कति हुनुपर्ने पहिले नै तोकिनुपर्ने हो कि ?

संविधानसभाको बारेमा चासो राख्नुपर्छ ?

आमजनताले संविधानसभा सदस्यको चुनाव प्रक्रियामा सक्रिय ्रुपमा भाग लिएनन् भने जनअपेक्षित र सर्वस्वीकार्य संविधान बन्ने कुरामा विश्वस्त हुन सकिन्न । जनताले संविधानसभा सदस्यको छनोटको क्रममा असहभागिता र निष्क्रियता देखाए भने अक्षम, भ्रष्टाचारी र अपराधीहु चुनिएर आउने सम्भावना हुन्छ । यस्ता व्यक्तिहुको झुन्डद्वारा निर्मित संविधान मौलिकताविहीन भ्रमको शब्दजालमात्र हुन सक्छ । यसरी निर्माण गरिएको संविधानलाई जनताले आफ्नो भन्न सक्ने अवस्था रहन्न । त्यसैले निकट भविष्यमा हुन लागेको संविधानसभाको चुनावमा समाजका सबै तह र तप्काका जनताको संलग्नता अपरिहार्य हुन्छ । जनताको घनिभूत सहभागिता रहेमा मात्रै ङजनताद्वारा बनाइएको संविधान- भन्न सकिन्छ, यो सर्वस्वीकार्य पनि हुन्छ । साथै संविधानसभाका लागि प्रतिनिधि छनोट गर्दा भयमुक्त वातावरणको सिर्जना हुनुपर्दछ । अनि, संविधानसभाको चुनाव हुनु ५स६ महिनाअघिदेखि नै शान्तिपूर्ण वातावरणको सिर्जना हुनु जरुरी छ । यसका लागि सबै सचेत नागरिकबाट पहल र पैरवी सुरु गर्न ढिलो गर्नु हु"दैन ।

विनित !

केदार खडका
निर्देशक, असल शासन कार्यक्रम
प्रो पब्लिक
अनामनगर, काठमाडौं, नेपाल
फोन: ४२६८६८१, फ्याक्स: ४२६८०२२
gg@propublic.wlink.com.np
www.propublic.org